

KAZAK DİL BİLGİNİ KUDAYBERGEN JUBANULI

Elmira BAİMUKHAMBETOVA*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2015

Kabul Tarihi: Şubat, 2016

Öz

Kazakçanın kullanımı ve oluşumu hakkında eserleri ile tanınan, ilk Kazak profesörü, dil bilimci Prof. Dr. Kудaybergen Jubanulı Türkoloji konusunda önemli eserler bırakmıştır. Yazarın kaleminden çıkan çalışmaları derlenip 2013 senesinde *Қазақ Til Biliminiң Meseleleri* başlığıyla yayımlanmıştır. Makale, Kудaybergen Jubanulı ismini Türkiye’de tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Makalede yazarın hayatı ve önemli çalışmaları ile ilgili bilgi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Jubanulı, Kazakça, Kazak Edebiyatı.

KAZAKH LINGUIST KUDAYBERGEN JUBANULI

Abstract

Known for his researches on the usage and development of Kazakh Language, first Kazakh professor, linguist Prof. Dr. Kудaybergen Jubanulı left important researches on Turcology. The author’s work compiled and published in 2013 under the title *Қазақ Til Biliminiң Meseleleri*. This article is prepared with intention to introduce Kудaybergen Jubanulı’s name to Turkey. Important information about the author’s life and work are depicted in this article.

Keywords: Jubanulı, Kazakh Language, Kazakh Literature.

Giriş

Jorga nemese jelden jüyririk tulpardı alğaşkı ayaқ salısinan-ak tanıvga bolsa, sol siyaқtı Қудaybergen Jubanulınıñ da birinşi қadamdarı onın kim ekenin, қogam üşin маñızın bildiretin edi. “Küheylan veya rüzgârdan da hızlı tolparı daha ilk adımlarından nasıl tanımak mümkünse Kудaybergen Jubanulı’nın da ilk adımları onun kim olduğunu millet için değerini bildiriyordu.” (Muhtar Evezov)

XX. yüzyılın 20’li-30’lu yıllarında Kazakçanın dil bilgisi için değerli çalışmalarda bulunan Ahmet Baytursınulı gibi büyük öncüler arasında Kazakçanın kullanımı ve oluşumu hakkında eserleri ile tanınan, ilk Kazak profesörü, dil bilimci, **Kудaybergen Jubanulı**’yı da anmak gerekir. Biz burada yazarın özellikle dil ve edebiyat alanındaki önemli çalışmalarına değineceğiz.

* Doktora Öğrencisi; Ege Üniversitesi, elmira0902@hotmail.com.

Kudaybergen Jubanulı'nın Hayatı ve Eserleri

Jubanulı *Aktobe* şehrine bağlı *Akjar* adlı yerde 1899 senesinde doğmuştur. Orenburg şehrindeki Hüseyniye Medresesinde eğitim almış, sonra iki senelik öğretmen okulunda Rusça eğitimini tamamlamıştır. 1928'de Leningrad'daki Doğu Dilleri Enstitüsünden mezun olan genç bilgin 1932'de *Türk Dilleri ve Genel Dil Bilimi* bölümlerinde de asistanlığını tamamlamıştır¹ Jubanulı çalışmalarından da anlaşıldığı üzere, dillerin türeyişi üzere Yafetik teoriyi kuran tarihçi ve dil bilimci *Nikolay Yakovleviç Marr*'ın çalışmalarından etkilenmiştir, onun kaynaklarına sıkça başvurmuştur.

Küçüklüğünde dedesi Tağıbergen Jamaşulı ile birlikte Alaş önderlerinin toplantılarına katılmış, onların fikirlerini izlemiş ve benimsemiştir. Sonraları kendisinin de “Alaş”, “Kazak”, “Kösem” adlı gazetelerde *Şekti* ve *Karaşa Bala* mahlasıyla makaleler yayınladığını görüyoruz. Jubanulı, 38 yıllık hayatında dil, edebiyat, folklor, kültür gibi çeşitli konularda eserler kaleme almış ve çok geniş çapta çalışmalar yapmış bir bilim adamıdır. Biz burada yazarın özellikle dil ve edebiyat alanındaki önemli çalışmalarına değineceğiz.

Kazak edebiyatının dünyaca ünlü yazarı Muhtar Evezov, Jubanulı için Kazak dil bilimini oluşturan adam demektedir. Çocukluğunda başlayan dil merakı, daha 18 yaşında Arapça, Farsça ve Türk lehçelerini öğrenmesine yol açmıştır. Sonra Rus okulunda okurken çok ciddi çalışmış, Rusçayı öğrenmiştir. 1932'de Kazak Eğitim Enstitüsünde Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümünü yönetmeye başlamıştır. Çok iyi bir pedagoğ olarak bilinen Jubanulı taşradaki öğretmenlerle de sıkı irtibat kurmuş, onların nasıl ders anlattıklarını, ne gibi konularda zorlandıklarını öğrenerek, öğretmenlere yardımcı olmuş, hangi yöntemleri kullanabileceklerine dair tavsiyelerde bulunmuştur (Evezov, 1957).

Bu çalışmaların yanı sıra Jubanulı dil bilimi çalışmalarını da sürdürmüştür. Çalışmalarında sadece Kazakçayla sınırlı kalmadan birçok Türk lehçesiyle birlikte karşılaştırmalı incelemeler yapmış, yazıtlar döneminin dilini de araştırmıştır. Bu çalışmalarından dolayı Jubanov'a hiç kuşkusuz büyük Türkolog demek mümkündür (Evezov, 1957).

Onun kaleminden çıkmış eserler bugün de dilcilerin başvurduğu önemli kaynaklardır: *İz İstorii Poryadka Slov v Kazakhskom Predlojenii* (Kazakça Cümlede Kelimelerin Yeri) (Jubanov, 1936). Bu çalışmanın giriş kısmında yazar değineceği konularla ilgili bilgi verirken, çalışmalarının Kazakçanın gramer ve leksikolojisi üzerine çeşitli problemlerine dair notlardan

¹ <http://arsu.kz/kk/zhubanovkaz>

oluşturduğunu söylemektedir. Yazarın bu notları Kazak Pedagoji Enstitüsünde çalışırken kendisi için bazı sorunlar yaşatan konuları incelerken yaptığı çalışmalar esnasında ortaya çıkmıştır. Jubanulı'nın bu çalışmasında söz diziminin yapısı, cümle ögeleri ele alınmıştır. Aynı yıl içerisinde önceki serinin devamı olarak broşür hâlinde bir çalışması daha yayınlanmıştır: *Zametki o Vspomogatelnuh i Slojnih Glagolah* (Birleşik Fiiller ve Yardımcı Fiiller Üzerine Notlar) (Alma-Ata, 1936). Bu çalışmasında ise Jubanulı fiil yapımı, yardımcı fiiller ve birleşik fiillerle ilgili fikirlerini ortaya koymuştur.

K Postanovke İssledovaniya İstorii Fonetiki Kazahskogo Yazıka (Kazakçanın Tarihi Fonetigi Üzerine Araştırmalar) adlı çalışması ilk kez 1935 senesinde Kazakistan'ın Millî Kültürünü Araştırma Enstitüsü Eserlerinde yayımlanmıştır (*Trudi Kazahstanskogo Naučno-İssledovatel'skogo İnstituta Natsiyonalnoy Kulturi*, 1935, Kniga I). Kazakçanın tarihi gelişimine dair ilk çalışmalar yapıldığında Jubanulı'nın Kazakçanın Tarihi Fonetigine dair çalışması bazı araştırmacılar tarafından tenkitle karşılanmıştır, çünkü yazısı ve kültürel mirası olmayan bir dilin art zamanlı incelenmesinin yapılması uygun görülmemiştir. Jubanulı ise bu görüşlere karşı sadece yazılı kaynaklara dayanarak değil şu an yaşamakta olan dilin asırlar boyunca topladığı malzemeye dayanarak bir çalışma yapılabileceğini söylemiştir. Dolayısıyla dildeki bazı dönemlerde de yaşanmış değişimleri ve gelişimleri görebilmek için paleontolojiden yararlanmanın faydalarını, hatta dili art zamanlı inceleme yapmadan araştırmanın yanlış olduğunu dile getirmiştir.

Vspomogatelnie Glagoli (Yardımcı Fiiller) başlıklı çalışmasında yazar, Kazak dil biliminde ilk olarak *otır, jatır, tur, jür* yardımcı fiillerinin analizini vermiştir. Jubanulı'nın Latin Alfabesine dayanarak oluşturulan Kazak Alfabesi de dil bilimi için, Kazakça için önemli bir çalışmadır. İlk alfabe denemesi Almatı'da 1935 senesinde *Bulleten Gosudarstvennoy Terminologičeskoj Komissii* (Devlet Terminoloji Komisyonu Bülteni) 2. sayısında yayımlanmıştır (Jubanulı, 2013: 356).

Jubanulı'nın Abay ve Millî Edebiyat Hakkındaki Mücadelesi

Sade bir Kazakçayla yazarak, Kazak edebiyatını klasik seviyeye yükselten şair Abay Kunanbay konusu 1920'li yıllarda çok ciddi anlam taşıyordu. Abay Kunanbay'ın bıraktığı o zengin mirasın bugüne kadar ulaşmasını 1920'lerde M. Evezov ve K. Jubanulı'nın girişimlerine ve çalışmalarına borçluyuz. 1920'lerde Sovyetler Abay'ı feodal şair diye adlandırarak, edebiyattan onun ismini çizmeye çalıştılar. Bu sıralarda Jubanulı kendisi dilci olmasına rağmen Kazak edebiyatı için çok derin ve çok değerli çalışması *Abay – Kazak Edebiyetinin Klassigi* (Kazak Edebiyatının Klasiği Abay) adlı makalesini yazdı. Bu makale 1935'de *Edebiyet Maydanı* adlı dergide yayımlanmıştı. Jubanulı, bu makalesinde Orta Asya'da Abay ile aynı

sıraya koyulabilecek sadece iki kişi var: Tatarlardan Şihabeddin Mercani ve Kayyum Nasiri, demektir. Yazar, XIX. yüzyılda yeni yetişen gençlere kültür konusunda ışık tutacak hem Arap-Fars edebiyatlarını okuyarak yetişmiş, hem yenilikçi fikirlere sahip Tatar aydınları Ş. Mercani ve Kayyum Nasiri'yi zikretmektedir. Yalnız bu ikisinin “temiz Tatarcalarının” Abay’ın Kazakçası gibi olmadığını, Arap, Fars kelimelerinden dillerini temizleyemediklerini vurgulamıştır.

Jubanulı’nın vurguladığı gibi Alman nesrinin esasını oluşturan Luther’in *Yeni Ahid*’i (İncil) Almancaya çevirmiş olmasıdır; “bizim de Abay’dan Kapital’in yazarı olmasını talep etmemiz mantıksızdır, onu dilimize kazandırdığı *Bayron, Lermontov, Puşkin, Goethe, Krilov* tercümeleleriyle değerlendireceğiz. Abay’ın şiirlerini okursak, onun dilinin, daha önce yaşamış olan ve hâlihazırda yaşamakta olan şairlerden daha önde olduğunu görürüz” (Jubanulı, 2013: 391). Jubanulı bu makalesinde Abay ve Çağatay edebiyatı, Abay ve halk bilimi gibi konulara değinerek onun önemini ve Kazak edebiyatındaki yerini ortaya koymuştur. Onun yaptığı çalışmalar bugün de bu alanda, Abay araştırmaları alanında (Abaytanuv) yapılan çalışmalara esas olmuştur ve bu bakımdan hem edebiyatçılar hem dilciler için değer taşımaktadır.

Jubanulı’nın Millî Alfabe Çalışmaları

1926’da düzenlenen ve 131 delegenin katılımıyla oluşan I. Bakü Türkoloji Kurultayının başlıca konularının biri de Yeni Türk Alfabesi hakkında idi. Türk eğitimcilerinin XIX. yüzyıldan beri sürdürdüğü mücadele yeni alfabe meselesinde iki kola ayrılmıştır: Arap ya da Latin grafiği temelinde Türk alfabesi. Kurultayda Ahmet Baytursın ile İldes Omarov yeni alfabe ve yazım problemleri ile ilgili görüşlerini sunmuştur.

Ahmet Baytursın geliştirilmiş Arap grafiği temelinde Türk alfabesi taraftarıydı, onun fikrince o dönemlerde alfabe değiştirmek yerine eğitim kuralları, ders kitapları hazırlamak gibi büyük problemler vardı ve yeni alfabe oluşturmaya ne maddi ne manevi açıdan imkân vardı. Baytursın, kurultay esnasında hem Arap hem Latin grafiği temelindeki alfabeleri karşılaştırarak, alfabenin değiştirilmesi konusunun ancak alfabe başarısız olursa ileri sürülebileceği fikrini ortaya koymuştur (Tutanaklar, 339). Bu fikri dolayısıyla da millî düşünceye sahip birçok bilim adamı gibi *repressiya* kurbanı olacaktı.

Bu kurultaya katılmasa da bu alanda değerli çalışmalarda bulunan bir *repressiya* kurbanı daha Kудaybergen Jubanulı’dır. Bakü Kurultayının kararlarından biri yeni Latin alfabesinin kabulü ve uygulanması idi ve bununla ilgili her yerde çalışmalar da başlatılmıştı. Öyle çalışmaların biri Jubanov’un *Proekt Kazahskogo Alfavita* (Kazak Alfabesi Projesi) adlı

çalışmasıdır. Kabul edilmiş Latin grafiği temelindeki alfabe toplam 25 harf ve ince sırada ses bildiren bir işaretten oluşmaktaydı.

Jubanulı çalışmasında kabul edilen alfabenin istendiği gibi Arap alfabesinin eksiklerinden kurtulmak yerine yeni alfabede de aynı hataların yer aldığını vurgulamıştı. “Arap alfabesinde ünlüleri gösteren harflerin sınırlı olmasından ötürü Kazakçada bu sesleri göstermek için çift harfle göstermek zorundaydı, örneğin u için elif-vav; i’i göstermek için elif-ya göstermek gibi. Latin alfabesine geçmekle bu zorunluklar kaldırmalıydı fakat yeni alfabede de çift ünlüyle göstermek korunmuştur: u yerine uv-yv ve i yerine ij, ij. Arap alfabesinden kalan bu mirastan kurtulmak için (ki bu Latin alfabesinde tamamen mümkündür) bir ünlüyü göstermek için çift harf gösterme geleneğinden vazgeçmek gerekir, dolayısıyla uv, yv yerini bir u harfi, ij, ij yerini de bir i harfi alacaktır. Bunu kabul edersek hem zorlukları aşacağız hem Kazak alfabesi için gereksiz j ve v harflerinden kurtulacağız” demiştir Jubanulı adı geçen çalışmasında. Yeni alfabe yukarıda gösterildiği üzere hem Arap alfabesinin eksikliğini sürdürmüş hem Kazakçanın ünlü sayısını iki kat azaltacak ‘ işaretini almıştır. Jubanulı *K Proektu Reformı Kazahskogo Alfavita* (Kazak Alfabesinin Değiştirilme Projesi) adlı çalışmasında yeni Latin-Kazak alfabesinin eksiklerini iki ana hatta ele almaktadır:

1. Genel olarak yeni Latin alfabesinin eksiklikleri;
2. Latin-Kazak alfabesinin eksiklikleri. Latin alfabesinde bulunmayan yeni harflerin eklenmesi, bazı harflerin basımda birbirleriyle karışması ve sonrasında yaşanan problemler, masraflar.

Kazak yazısında «'» işareti.

Jubanulı yeni alfabede yer alan «'» incelik işareti olan apostrofu herhangi bir harfi değeri olmaksızın ve kelimenin kalın sırada veya ince sırada telaffuz edilmesini etkilemeksizin kısaltılmış kelimeleri ekten ayırmak için kullanılmasını önermiştir (Jubanulı, 2013: 344).

XX. yüzyılın başlarında Latin alfabesine geçiş esnasında birçok değerli çalışma yapmış olan Jubanulı'nın eserleri, özellikle 1940'tan sonra tekrar ele alınan Kazak alfabesinin meydana gelmesi yolunda bugün de büyük önem taşımaktadır.

Kazak yazı dilinin eğitim dili olarak geliştirilmesi

XX. yüzyılın başlarında hem yeni alfabe oluşturmak hem ders kitapları hazırlamak önde gelen problemlerden biri idi. Yeni oluşmakta olan Kazak yazı dilinin öğretimi yolunda Jubanulı'nın eserlerinden *Kazak Tilinin Grammatikası (Jalpy Morfolojiya)* (Kazakçanın Grameri (Morfoloji)) adlı ders kitabını önemle vurgulamak istiyoruz. Bu eserde kelime yapımı ve Kazakçanın fonetiği sistemli olarak verilmiştir. Bundan sonra yazılan gramer kitapları da bu

esere bakarak oluşturulmuştur. Jubanulı, bu eserlerle birlikte ders anlatım yöntemi, terminoloji, yazım kuralları gibi genel dil bilimi problemlerine yönelik çalışmalar da yapmıştır. (Jubanulı, 2013: 25, 263-298.)

Çağdaş Kazak Türkolojisi ve Jubanulı'nın bilimsel mirası

Son yıllarda Çağdaş Kazak Türkolojisinin geliştiğini gözlemekteyiz, Kazakistan'ın başkenti Astana'da Türk Akademisinin kurulması Lev Gumilyev Avrasya Millî Üniversitesinin açılması ve Türkoloji alanında çok zengin yayın dizilerinin bulunması da bunun yansımalarındandır.

Önceden yazılmış kaynaklara başvurmak ve önceki tecrübelerden yararlanmak bilimin temelidir. Zamanında yayınlanmış veya farklı yerlerde kaydedilmiş eserlerin bir araya toplanması ve okuyuculara sunulması doğal olarak araştırmacıların işini kolaylaştırmaktadır. Böyle çalışmalardan biri Kazak Dil Bilimi Antolojisi'nin bir cildi olarak K. Jubanulı'nın çalışmalarının, XX. yüzyılın başlarında gazete sayfalarında veya farklı konferanslarda sunduğu bildirilerinin bir araya toplanarak 2013'te basılan *Қазақ Тіл Билиминиң Месеелери* adlı eserdir. Burada özellikle bu eserden yararlanarak Jubanulı'nın çalışmalarıyla ilgili kısaca bilgi vermeye çalıştık. Dil, edebiyat, folklor alanında çalışmalarda bulunmuş ve dilin genel problemlerine değinmiş olan Jubanulı'nın eserleri Çağdaş Kazak Türkolojisinde önemli bir yere sahiptir.

Repressiyada Türkoloji şehitleri içinde Jubanulı

19 Kasım 1937'de Jubanulı halk düşmanı ilan edilmiş ve tutuklanarak evinden götürülmüştür. Yirmi yıl sonra 1957'de “aklanıncaya kadar” Kудaybergen Jubanulı ismi yasaklanmış, eserlerine ulaşılamamıştır (Nursultankızı, 2011). Oğlu Eset Jubanov: “1957'e kadar babamızın öldürüldüğüne inanmamıştık, bize 1938'de yazma ve görüşme yasaklı olarak başka yere gönderilmektedir diye haber verilmişti, babamın 25 Şubat 1938'de idam edildiğini sonradan öğrendik” demiştir (Oğlu Eset Jubanov'un *Актыубинский Вестник* Gazetesine verdiği röportajdan: <http://www.nomad.su/?a=10-200402130009>). Jubanulı, Japon casusluğu ile suçlanarak infaz edilmiştir. Merhum profesör Japonca ve Çincenin Türklerle ilişkisini daha o çağda idrak etmiş ve bu dilleri öğrenmeye başlamıştı.

1920'lerde Kazakların dili ve millî tarihi adına çalışmalarda bulunan A. Baytursın, A. Bökeyhan, S. Seyfullin gibi büyük bilim adamları arasında Kудaybergen Jubanulı da Stalin rejiminin kurbanı olmuştur. A. Baytursın 1929'da tutuklanmış sonraki yıllarda hiçbir yazısı yayınlanmamıştı. Jubanulı'nın Baytursın'ın fikirlerinin hepsini benimsemese de onun yolunu devam ettirdiğini görüyoruz, “Baytursın dönemi” bittikten sonra genç ve parlak geleceğe inanan S. Seyfullin, K. Jubanulı gibi bilim adamlarının eserlerini ortaya koyduklarını görüyoruz, dilde

yeni “Jubanulı dönemi” başlamıştı, fakat bu uzun sürmemişti. Kısa hayatı içerisinde bu kadar eser bırakmış olan Jubanulı, çağdaş Kazak dil bilimi ve Türkoloji için çok önemli isimlerden biridir. Onun çalışmaları 1957’den sonra toplanmıştır ve Jubanulı araştırmaları (*Jubanovtanuv*) bir ders olarak Aktöbe Üniversitesi gibi bazı üniversitelerin Kazak Dili ve Edebiyatı bölümlerinde yürütülmektedir. Aktöbe Üniversitesindeki *Jubanovtanuv* kursu udaybergen Jubanulı’nın oğlu, aynı zamanda Türkolog Eset Jubanov tarafından oluşturulmuştur. Jubanulı ile ilgili belgesel çekilmiştir², Degdar ve Faces of History programlarında Abay unanbay, Jüsipbek Aymavitov, udaybergen Jubanulı ile ilgili kısa belgesel çekilmiştir. Devlet üniversitesi olan Aktöbe Üniversitesine *Kudaybergen Jubanov* adı verilmiştir ve Kudaybergen Jubanulı ismi bugün de yaşatılmaktadır.

Kaynaklar

- EVEZOV, M. (1957). *Osnovopolojinnik Kazahskoy Lingvistiki*. Almatı.
- JUBANULI, K. (1936). *İssledovaniya Po Kazahskomu Yazıku, Vıpusk 1, İz İstorii Poryadka Slov v Kazahskom Predlojenii*. Alma-Ata.
- JUBANULI, . (2013). *azak Til Biliminiñ Meseleleri*. Almatı.
- NURSULTANKIZI, Ő. (2011). Elden Erek Tulga. K. Jubanov Muralarınıñ Tağılımı Mol. *Ana Tili Gazeti*, 1.
- 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, *Tutanaklar*. Çevirenler: Kamil Veli Nerimanođlu, Mustafa Öner, Ankara, 2008, s. 486+44. Türk Dil Kurumu Yayınları: 936. ISBN 978-975-16-2047-7.

² <https://www.youtube.com/watch?v=XUPEF-qP0Q8>